

КӨКТЕМГІ ЖЫЛ АМАЛДАРЫ

Ажханова Сандуғаш Русланқызы

email: sandugasruslankyzy@gmail.com

География және тарих пәні мұғалімін даярлау 2курс студенті

Х.Досмұхамедов атындағы Атырау университеті, Атырау қ.

Ғылыми жетекшісі: А.З.Жумагазиев, География және туризм кафедрасының аға оқытушысы

Х.Досмұхамедов атындағы Атырау университеті, Атырау қ.

E-mail: arman_sebek@mail.ru

Көктем – табиғаттың жанданатын, тіршіліктің қайта оянатын кезеңі. Қазақ халқы үшін көктем ерекше маусым саналады, себебі бұл мезгілде жыл басы болып есептелетін Наурыз келеді. Дегенмен, халқымыз көктемді тек Наурыз мерекесімен ғана емес, табиғаттың заңдылығына сай келетін түрлі амалдармен де байланыстырады.

Көктемгі жыл амалдары – табиғат құбылыстары мен мал-жанның тіршілігіне қарай қалыптасқан дәстүрлі күнтізбе жүйесі. Бұл амалдар көшпелі халықтың ауа райын бақылап, болашақты болжап, шаруашылыққа дайындалуына көмектескен. Қазақ даласында қалыптасқан көктемгі амалдардың әрқайсысы өзіндік ерекшеліктерге ие. Қазақтар жыл мезгілдерінің өзгеруін табиғи белгілерге қарап бақылап, сол бойынша шаруашылық жұмыстарын реттеп отырған. Осылайша, көктем мен жаз айларында белгілі бір мерзімдерге сәйкес келетін жыл амалдары пайда болды. Амалдар – ауа райының, табиғаттың және тіршіліктің заңдылықтарын негізге ала отырып есептелген халықтық күнтізбе жүйесі.

Қыс бойы қыстауға қоныстанған көшпелі халық көктем туа жайлауға шығуға қамданады. Ал көктемнің қалай келетіні, суықтың ұзаққа созыла ма, әлде тез жылынатыны – барлығы амалдарға тікелей байланысты. Көктемгі жыл амалдары ауа райының құбылмалылығына, табиғаттағы өзгерістерге, жан-жануарлардың әрекеттеріне қарап болжанған.

Қазақ халқында қалыптасқан ең маңызды көктемгі жыл амалдары мыналар:

1. Бесқонақ (17-22 наурыз) – көктемнің алғашқы белгісі

Көктем келіп, күн жылынып, қар еріп жатқан кезде кенеттен күннің суытып, жауын-шашын, боран мен жел соғатын кезеңі – Бесқонақ деп аталады. Бұл құбылыс шамамен 17-22 наурыз аралығында байқалады. Бесқонақтың басты ерекшелігі – ауа райының күрт құбылуы. Кей жылдары бұл күндері қатты жаңбыр жауып, кейде қар аралас боран соғады. Қазақтар «Бесқонақсыз көктем шықпайды» деп есептеген. Бұл күндері әсіресе малшылар сақ болып, малды ықтасын жерге жинап, боранға дайындалады.

Неге “Бесқонақ” деп аталған?

Кейбір деректерге қарағанда, бұл атау қазақтың дәстүрлі ай күнтізбесіндегі уақыт есебімен байланысты. Қазақтар бір жылды 360 күн деп есептеген, ал жыл сайын 5 күн артық қалып отырған. Осы “артық” 5 күн көктемнің наурыз айына сәйкес келеді, сондықтан “бес қонақ” деп аталған.

Бұл күндерде халықтың сенімі бойынша түрлі жаманшылықтар көп кездесетіндіктен, үйден көп шықпай, сақтық шараларын жасаған. Кейбір өңірлерде Бесқонақ кезінде түрлі ырымдар мен салт-жоралғылар орындалған.

2. Наурыз – көктемнің шынайы келуі (22 наурыз)

Наурыз – көктемгі амалдардың ішіндегі ең маңыздысы. Бұл күн – күн мен түннің теңелетін, қыстың соңғы демі үзіліп, тіршіліктің жанданатын уақыты. Қазақ халқы үшін

Наурыз тек күнтізбелік жаңа жыл емес, табиғаттың жаңаруы мен адамдардың рухани тазаруының белгісі саналады.

Бұл мереке кезінде ерекше тағам – Наурыз көже дайындалады. Қазақ халқы үшін бұл тағам жай ғана ас емес, табиғаттың жаңаруы мен молшылықтың символы болып табылады.

Наурызбен байланысты ырымдар:

- Егер Наурызда күн ашық, жылы болса, жыл жақсы өтеді деп сенген.
- Наурыз күні жауын-шашын болса, ол молшылық пен берекенің белгісі.
- Қариялар жастарға бата беріп, «Жас өсіп, жарлы байысын» деп тілек айтқан.

3. Құс қанаты (сәуір айы) – көктемнің орнығуы

Наурыз аяқталғаннан кейін көктем өз күшіне енеді. Бұл кезең “Құс қанаты” деп аталады, себебі дәл осы уақытта жылы жақтан құстар қайта оралады.

Қазақ халқы құстардың қимылына қарап, көктемнің қалай болатынын болжаған:

- Егер құстар топ-топ болып, шулап келсе – көктем тез жылынады.
- Егер құстар сирек келсе, күн суық болып, жылынуы ұзаққа созылады.

Бұл кезеңде мал төлдей бастайды, шөп көгері, егістік науқаны басталады.

4. Қызыр қамшысы (сәуірдің соңы) – көктемнің соңғы суығы

Сәуірдің соңында ауа райы күрт өзгеріп, жел күшейіп, кейде қар аралас жаңбыр жауатын кезең бар. Бұл “Қызыр қамшысы” деп аталады.

Неліктен “Қызыр қамшысы”?

Қазақ аңыздары бойынша, Қызыр ата – адамдарға жақсылық тілейтін, жер бетіне құт-береке әкелетін қасиетті бейне. Аңызда айтылғандай, Қызыр көктемде жер бетіне келіп, табиғатты оятып, шөптің өсуіне себепші болады. Бірақ осы сапарында қолындағы қамшысын сілтеген кезде, соңғы рет суық жел соғып, көктемнің бір сәтке тежелуіне себеп болады.

Осыдан кейін ауа райы толық тұрақтанып, күн толық жылынады.

5. Көк өзек (мамыр айы) – шөптің қаулап өсуі. Көктемнің ең соңғы амалы – “Көк өзек”. Бұл мамыр айының ортасына қарай келеді.

“Көк өзек” кезеңінің ерекшеліктері:

- Бұл уақытта жер жасыл түске боялады.
- Шөп қаулап өсіп, мал үшін ең тойымды кезең басталады.
- Суық толығымен кетіп, жаздың белгілері білінеді.

Бұл кезеңде көшпелі халық жайлауға көшіп, малшылар төрт түлігін көкке жайып, ерекше бір жайма-шуақ уақытты бастан кешіреді.

Қорытындылай келе, көктемгі амалдар – ата-бабаларымыздың ғасырлар бойы табиғатты мұқият бақылап, оның заңдылықтарын түсініп, өмір сүру дағдысына бейімделгенінің жарқын дәлелі деп анық айта аламыз. Бұл амалдар тек ауа райын болжау үшін ғана емес, сонымен бірге халықтың тіршілігін дұрыс бағыттау, шаруашылықты тиімді жүргізу және табиғатпен үйлесімді өмір сүру үшін қажет болған.

Көктемгі амалдардың әрқайсысы – жеке бір табиғаттың кезеңі ғана емес, сонымен қатар халықтың дүниетанымы, болашақты болжау қабілеті және күнделікті өміріне әсер ететін маңызды оқиғалар. Бесқонақ – суықтың соңғы белгісі болса, Наурыз – жаңа жылдың бастауы, Құс қанаты – тіршіліктің жандануы, Қызыр қамшысы – көктемнің соңғы суығы, ал Көк өзек – табиғаттың толық жаңару кезеңі.

Көшпелі халық үшін бұл амалдарды білу өте маңызды болды. Қай уақытта малды өріске шығарған дұрыс? Қай кезеңде егін егу керек? Қай мезгілде жауын-шашын күтіледі? Осы сұрақтардың бәріне жауапты амалдар арқылы табуға болатын еді. Осыған қарап-ақ ата-бабаларымыздың ауа райын бақылау қабілеті, табиғатпен үндестікте өмір сүру дағдысы жоғары деңгейде болғанын байқауға болады.

Біз қазіргі заманда табиғатты қорғау, оның заңдылықтарын сақтау, ауа райының құбылыстарына бейімделу мәселелерімен жиі бетпе-бет келеміз. Осы тұрғыдан алғанда, көне заманнан келе жатқан жыл амалдары бізге көп нәрсені үйретеді. Табиғаттың ырғағына бейімделу, оны құрметтеу, оның заңдылықтарын түсіну – әрбір адамның саналы өмір сүруінің негізі болуы тиіс.

Қазақ халқы табиғатты ерекше қастерлеген, оны анамыздай аялап, соның ырқына қарай тіршілік еткен. Бүгінгі күні бұл түсінік біз үшін одан да маңызды бола түсті. Табиғат заңдылықтарын ескермесек, экологиялық мәселелер, климаттың өзгеруі, табиғи ресурстардың азаюы сияқты проблемалар бізді ерте ме, кеш пе, алаңдатары анық. Сондықтан көктемгі амалдарды тек өткеннің тәжірибесі ретінде емес, болашаққа бағдар ретінде де қарастыру қажет. Ендеше, біз де ата-бабаларымыздың даналығын ұмытпай, табиғатпен үйлесімді өмір сүріп, әрбір көктемді қуанышпен, жаңа үмітпен қарсы алайық!

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

- 1.Әбішев, Қ. Қазақтың халық күнтізбесі - 1985
- 2.Қоңыратбаев, Ә. Қазақ фольклорының тарихы - 1991
- 3.Байтанаев, Б. Қазақтың дәстүрлі табиғат танымы - 2019
4. Ысқақов Ә. Халықтық метеорология және ауа райын болжау дәстүрі - 2005.